

prikazi knjiga

James Gustave Speth

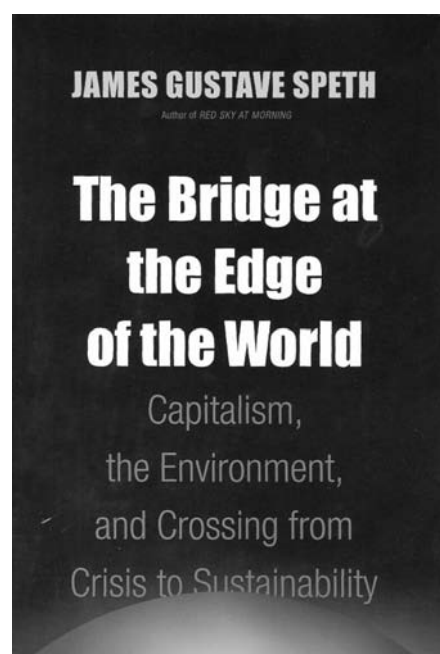
The Bridge at the Edge of the World Capitalism, the Environment, and the Crossing from Crisis to Sustainability

Yale Univ. Press, New Haven and London, 2008. 295 pp. K 250.– (knjižara Algoritam, Zagreb). ISBN 978-0-300-13611-1.

James Gustave Speth, pravnik po svom postdiplomskom obrazovanju, danas je profesor znanosti o okolišu na Yale University School of Forestry and Environmental Studies (Odjel šumarskih i okolišnih studija), New Haven, Conn. USA. Napisao je niz knjiga, koje su pobudile pažnju, a jedna od posljednjih, koje su prethodile ovoj, je Speth and Haas, *Global Environmental Governance* (2006). Gus Speth bio je na čelu World Resources Institute (WRI, Washington, D.C. USA) do 1988., da bi nakon toga bio posljednji Amerikanac na čelu UNDP-a, programa Ujedinjenih naroda za razvoj. Taj program, kojem su od ustanovljenja uvijek na čelu bili administratori iz SAD-a, zemlje najvećeg donatora, bila je agencija UN-a koja je se bavila investicijama u manje razvijene zemlje, posebno Afrike ("zemlje u razvoju"), podržavajući načela tržišne ekonomije i kapitalističkog društvenog uređenja. Još kao čelnik WRI-a bio je promotor američkog načina privređivanja i američkog poimanja slobodnog tržišta. Nakon završetka djelovanja na čelu UNDP-a, zbog toga što su druge donatorske zemlje zatražile mjesto na čelu UNDP-a, vratio se na svoje *alma mater* sveučilište Yale. Njegov se glas u međunarodnim krugovima okolišara i danas čuje. Speth je istaknuti zgovornik okolišnih ekonomista (*environmental economists*) i, iako dobro poznaje ekološku ekonomiju (*ecological economy*) (usp. poglavlje 5, str. 117) i njene predstavnike, posebno Hermana Dalyja i Joshua Fairleya, on ih ne slijedi, već traži drugačije, inovativne pristupe u upravljanju okolišem, ali sve unutar reformiranog američkog kapitalizma.

Hrvatska se u svom gospodarenju okolišem, posebno u zakonodavnoj strukturi, oslanja na diktat neograničenog kapitalizma, dominaciju tržišta i njegovog globalističkog usmjerenja, doktrinu koja je u zapadnom svijetu prevladavala ranih 1970-ih godina. Stoga bi bilo korisno da naši stručnjaci, ekolozi, inženjeri i ekonomisti pročitaju ovu knjigu ideološkog obraćenika, koji uz sve pokajanje u ime kapitalističke doktrine iznosi kritiku današnjeg, prevladavajućeg odnosa prema okolišu. Možda bi čitatelju to pomoglo shvatiti da naš, hrvatski, servilni odnos prema diktatu neograničenog i nereguliranog tržišta i njegovih refleksija u doktrini Svjetske trgovinske organizacije i u globalizaciji (vidi primjere banaka, "Plive" i "INE", ali i jadranskih brodogradilišta), kao i davanje prednosti stjecanju profita trgovinom pred proizvodnjom (*npr.* uvoz hrane), te prodaji i prenamjeni prostora ne osigurava dugoročnu opstojnost ni hrvatskom gospodarstvu ni okolišu. Ova knjiga nije revolucionarni program, ali mogla bi mnogim našim donosiocima odluka poremetiti duševni mir, kao i poznatu ispriku: "Nismo znali!".

Speth postavlja tezu (poglavlje 9., str. 194) o krivnji sustava: "Današnja politička ekonomija, koja se naziva i modernim kapitalizmom, razorna je za okoliš, i to ne u maloj mjeri, već u mjeri u kojoj ozbiljno ugrožava naš planet." Na str. 186. Speth ponavlja misli W. Robinsona, i inače poznate dijagnoze bolesti globalnog kapitalizma: hiperprodukciju s manjom potrošnjom, koja uzrokuje porast količine otpada; svjetsku socijalnu polarizaciju (koja postaje pro-

blem i Hrvatske!); krizu vjerodostojnosti države i političkog autoriteta; i, na kraju, s time povezanu krizu održivosti.

Knjiga je strukturirana u tri glavna dijela: 1. analiza neuspjeha današnjeg sustava; 2. zelene promjene tržišta i ekonomskog rasta; i 3. jezgre promjenama. Sve je podpodijeljeno u 12. poglavlja. Osim tih dijelova, instruktivan je uvod, naslovljen "Između dva svijeta", onog današnjeg, zasnovanog na kapitalizmu u vječnoj jurnjavi za rastom i profitom i onoga novog, u kojem bi prevladavala težnja prema kvaliteti života. Spethova je vizija taj most na kraju svijeta, iz naslovnice knjige, (poglavlje 12, str. 233). Nažalost, isčitavanjem knjige saznajemo što bi svijet onkraj mosta karakteriziralo, ali knjiga daje vrlo malo ideja o tome kako bi se to u okvirima kapitalističke doktrine moglo ostvariti, odnosno kuda bi taj most trebao voditi. Speth se zalaže za ne-socijalističku alternativu promjenama u društvenim odnosima: smatra da je rasprava iz 20. stoljeća, socijalizam protiv kapitalizma, prevladana i suvišna (pogl. 9., str. 151). Tu raspravu mora nadomjestiti ideja sociološke inovacije. Promjene, barem za SAD, moraju se dogoditi unutar kapitalističkog sustava (!). Kod toga napominje da su socijalna kretanja koja zahtijevaju promjene mnogo jača nego što se to u zapadnom svijetu danas spoznaje (str. 195). Speth još uvijek smatra da je završetak hladnog rata uspješno dovršio borbu protiv komunizma,

ali i otvorio slobodan prostor za preispitivanje današnjeg kapitalizma. Dapače, kaže Speth (pogl. 10, str. 203), u današnjoj Americi ne postoje uvjeti za političku revoluciju niti je takva revolucija potrebna. Potrebna je revolucija svijesti, jedina koja je moguća u post-industrijskom društvu. I, (str. 211), kultura, a ne politika, određuje uspjeh nekog društva.

Spethova je knjiga posebno vrijedna zbog I. dijela naslovljenog: Neuspjeh sustava. Njegova je analiza stanja suvremenog kapitalizma precizna i sadržajna. Ako čitatelj ustanovi da je najveći dio te analize već čuo, barem u nekim pojedinostima, ostaje činjenica da je Speth, kao istaknuti okolišar, čovjek koji je dovoljno važan u znanstveno-političkoj (*policy*) strukturi i Amerike i Ujedinjenih naroda, pa time njegov napis i teze dobivaju status službeno prihvaćenih. Kod toga ne treba zaboraviti da i EU vrlo pažljivo prati ono što se događa u SAD-u.

Speth citira Martina Luthera Kinga, koji je američku javnost 1960-ih godina upozoravao na cijenu kašnjenja političkih promjena. Speth se priključuje službenoj tezi Međunarodnog panela za promjene klime (IPCC) o stakleničkim plinovima kao najvjerojatnijem (!) uzroku promjenama klime (str. 21). Time Speth prihvaća i katastrofičke prognoze, kojima je IPCC izvor. Iako se u popisu citirane literature, one koja je Spethu poznata, nalaze i djela američkih prirodoslovaca (neka od njih recenzirana u ovom časopisu), koji ne prihvaćaju katastrofična predskazivanja budućnosti, ocrtavanje tih scenarija služi tek kao politički argument. U tome je Speth sljedbenik nobelovca Ala Gorea, jer mu je i frazeologija i argument mobilizacije javnosti isti. Dok neki ozbiljni znanstvenici – prirodoslovci ukazuju na nepoznanice povratnih veza (*feedback*), od kojih negativna povratna veza ima posljedicu stabilizacije, ili bar usporavanja, promjena, Speth se priključuje katastrofičnim predviđanjima Jamesa Hansena, znanstvenika u NASI, koji nas (str. 26) plaši postojanjem isključivo pozitivne povratne veze, one što kemičari poznaju kao autokatalitički efekt.

Najveći dio I. dijela posvećen je nabranju okolišnih nedaća, koje su čitatelju poznate iz drugih izvora. Ono čemu zastupnik tržišne ekonomije Speth priznaje nedostatak, poznat je svima kao neuspjeh tržišta (*market failure*). Jer tržišni mehanizmi danas, a vjerojatno i u budućnosti, rade i radit će na štetu okoliša i prirodnih resursa. I to poglavito zato, kaže i sam autor, što tržište ne priznaje pravu cijenu iscrpljivanja resursa. I kao što je poznato, cijenu pitke vode i čistog zraka, kao općeg dobra, tržište ne poznaje. Politički sustavi u tržišnim ekonomijama samo povećavaju fenomen neuspjeha tržišta (str. 53). Speth ukazuje na ono što je opće poznato: da je moguće uspostaviti mehanizme tržišta kojima bi ono djelovalo cijenom resursa u prilog očuvanja okoliša i posebno prirode i prirodnih resursa. Za to rješenje danas nema ni političke volje niti potrebnih političkih mehanizama.

Speth je svjestan toga da današnji okolišari prepuštaju bitno djelovanje "birokraciji eksperata" (str. 70). U tu kategoriju pripada i Spethov WRI. U birokraciju Speth ubraja i agencije Ujedinjenih naroda, kao i nacionalna administrativna tijela (str. 70), kao što su ministarstva zaštite okoliša. Neke izvan sustava politike, kao organizacija Greenpeace (koja se kratko pojavila i u Hrvatskoj), te neke američke organizacije kao Sierra Club, koje okupljaju okolišne aktiviste, pokazale su se djelotvornim u ukazivanju na krizne situacije, ali nedjelotvornim protiv sustava, predstavljenog multinacionalnim kompanijama, odnosno korporacijama. Speth napominje (str. 71) da su dva desetljeća međunarodnih okolišnih pregovora dovela samo do razočaravajućih rezultata. Današnji ugovori, rezolucije i slični dokumenti ne pokreću mehanizme nužnih promjena (str. 71). Speth to tumači interesima korporacija i birokracija, a kao jedno od zala spominje i korupciju. Vlade i međunarodne organizacije pokazale su se nemoćnima prema ujedinjenim ekonomskim sektorima, koji im se suprotstavljaju. Speth ukazuje na činjenicu da su mnoge vladine agencije duboko zahvaćene u zagrljaju onih industrija koje bi trebalo kontrolirati (str. 85). Ono

što je bolest Amerike, u manjoj ili većoj mjeri je i bolest Europe, a Hrvatska kaska na rubu s istim pojavama.

Dio II. nosi naslov *Velike promjene*. Speth u tom dijelu obrađuje tezu da je tržišni mehanizam privrede najbolji sistem za raspodjelu ograničenih izvora dobara, koji je ikad pronađen i nije vjerojatno da će bolji biti pronađen u predvidivoj budućnosti. (Zapravo, nalazimo se u sferi Voltairovog *Candida*). Nakon što je napisao svoj *credo*, Speth iznosi i svoje oduševljenje okolišnom ekonomijom (*environmental economics*). Okolišna ekonomija, po Spethu, nosi sa sobom (pogl. 4, str. 90) tri važna doprinosa: 1. omogućava utjecaj javnosti na slobodno tržište, kojim se ispravljaju njegove pogreške; 2. određuje do koje mjere utjecaj vlade treba ići u određivanju ciljeva zaštite okoliša i postavljanja standarda, i 3. koliko se smanjenjem dobrobiti (profita?) zagađivanje smanjuje do podnošljive(?) razine. Speth se time priključuje drugom poznatom okolišnom ekonomistu Björnu Lomborgu i njegovim argumentima. Osnovna je teza: postizavanje pravih cijena (*getting the prices right*), što uvjetuje pridodavanje cijena okolišnim resursima i uslugama. Nekoliko stranica dalje (str. 116), s podnaslovom *Neekonomski rast*, Speth ulazi u raspravu s ekološkim ekonomistima, primjerice Hermanom Dalyjem i Joshuom Fairleyem. Iako se Speth distancira od ekoloških ekonomista, priznaje da je njihova škola "nove ekonomije" doživjela velik i nagli razvoj. Jedan od argumenta je pitanje: ako se kitizira rast, što se može predložiti kao drugi izbor? Speth piše da postoje dva izbora: politika (*policy*) zaštite okoliša, koju predlažu ekološki ekonomisti, te niz mjera koje izlaze izvan ekonomske arene. Jedna od nemogućnosti je određivanje prihvatnog kapaciteta okoliša za neko zagađivalo ili za grupu zagađivala. Speth se priklanja arbitrarnom određivanju kvantitativnih ograničenja i njihovu regulaciju (str. 119) bilo porezima, bilo odredbama maksimalnih odobrenih količina i trgovinom viškovima (*cap and trade*). Time se Speth priključuje trendu upravljanja zagađivanjem okoliša koji je danas prihvaćen u visoko razvijenim zemljama zapada, Amerike i EU. Spethu su poznate rasprave zastupnika jake i slabe održivosti, odnosno pretvorbe prirodnog kapitala u druge vrste.

Postupno se rasprava u ovom poglavlju usmjerava na moralne konzekvencije ekonomskog rasta, odnosno na načela suvremenog kapitalizma. Izazov rastu je izazov današnjem kapitalizmu, osnovnoj smjernici američke ekonomske politike zadnjih pola stoljeća, od kraja II. svjetskog rata. Iako je rast uzrokovao maniju (*growth mania*), kao i odstupanje od socijalnih načela američkog New Deala 1930-ih godina te iako Speth smatra da je izazov rasta uzrokovao krizu okoliša, u osnovi bi neizmijenjeni tržišni mehanizam morao biti poticaj za promjene. Promjene, ipak, ne očekuje prije nego ono što je danas politički nemoguće postane i gospodarski i politički neizbježno (str. 122/123).

Dio III. nosi naslov *Sjeme promjena*. Speth je ovaj dio napisao kao poziv na promjene, ne toliko konkretnim prijedlozima koliko pozivom na promjene u vrednotama. Napis pripada isključivo sociološkoj analizi kretanja u društvu, s tek marginalnim natuknicama o stanju okoliša. Kada okolišarima ponestane ideja i prijedloga za neposredno djelovanje u suzbijanju okolišne krize, onda pomak prema moraliziranju ostaje jedini preostali napatuk. Oostalom, taj bi se dio i njegova tri poglavlja mogli upotrijebiti kao propovijed na nedjeljnom misnom slavju. Citira Vaclava Havela, koji se također zalaže za potrebne promjene, ali i iznosi kritiku da su ljudi u svijetu zaokupljeni katastrofičnim prognozama, kako knjige o tome postaju *bestselleri*, ali u svakodnevnom životu ništa se ne dešava (str. 200). Značajno mjesto u Sethovim propovjedima zauzima Charles Reich, njegov mentor na postdiplomskom studiju. Speth se oslanja na Reichovu analizu svijesti: na tri kolektivna stupnja, karakteristična za zapadni svijet, prije svega i iznad svega za Ameriku. Navodim ih u ovom prikazu jer Hrvatska kaska utabanim putovima razvoja kapitalizma, koji je kod nas još uvijek u svom primitivnom stupnju razvoja.

Reichova analiza svijesti uočava tri stupnja: prvi, onaj ruralne zajednice i malih poduzetnika; drugi onaj tehnološke i korporativne svijesti, koji izmiče od realnosti ljudskih potreba. Tek napomena da je taj stupanj bio karakterističan za velike europske političke diktature 20. stoljeća. Mussolinijev je fašizam, ali i Hitlerov nacional-socijalizam dvadesetih i tridesetih godina prošlog stoljeća otvoreno zastupao organizaciju države kao korporacije. Staljinov boljševički preobražaj sovjetskog društva uništavao je ostatke ruralne svijesti, zamjenjujući ih ubrzanim stvaranjem tehnološkog društva, svijesti II. stupnja. Ipak, Europski su diktatorski režimi imali neosporno jaku socijalnu, egalitarnu komponentu. Bili su naznakom početka okolišne krize, koju je 2. svjetski rat ubrzao. Speth o tome u svom tekstu ne govori. Ne govori eksplicitno ni o socijalnoj komponenti Rooseveltovog New Deal-a 1930-ih godina. On slijedi Reicha, koji postavlja tezu da ni svijest prvog ili drugog stupnja nisu bile dorasle upravljanju, vođenju, i kontroli ogromnog aparata tehnologije i organizacije, tada najnaprednije i najbogatije države svijeta (pogl. 10., str. 202/3). Reichova svijest III. stupnja (koja nema naznake imena ni ukotvljenja u društvenoj strukturi) je ona koja biva usvajana od mlađih generacija, rijetko od starijih, i koja revolucionalizira strukturu društva. Revolucija u svijesti, koja treba razoriti korporativnu državu (str. 203) treba biti nenasilna (!), bez preuzimanja političke vlasti, i bez obezvlašćivanja bilo koje društvene grupe. Reich, a s njime i njegov sljedbenik Speth, smatraju da će se (1) promjena svijesti dešavati unutar postojeće strukture sve dok ne postane prevladavajuća te da će se (2) postojeće uređenje oslanjati na prethodno stanje svijesti i da zbog toga neće preživjeti promjenu svijesti (str. 203). Speth smatra da su se uvjeti za te promjene stekli u današnjem američkom društvu. Čitajući ovu knjigu, ili nisam razumio Spetha ili su njegova razmišljanja usmjerena tragom straha pred uočavanjem problema, koje je slučaj "9–11" donio u srce SAD-a i konzekvenija koje američke intervencije u Afganistanu i Iraku nose sa sobom, kako za politiku i društvo tako i za stanje okoliša. Analize utjecaja informatičke "revolucije" Speth ne spominje.

Vjerojatno bismo se složili sa Spethom kada kaže da snage za promjene (str. 211) imaju svoje uporište i garanciju uspjeha u kulturi ("kultura" u anglosaksonskoj semantici!), a ne u politici i da je glavni problem američkog društva manjak inspiriranog vodstva.

Speth je uvjereni američki patriot (str. 217) kada kaže: Demokracija je u Americi duboko u krizi – slaba, plitka, opasna i korumpirana, ali je još uvijek najbolja demokracija koju "novac može kupiti" (!). Zastrahuje ga fundamentalizam tržišne ekonomije (napomena: malo u kontradikciji s prethodnim poglavljima!), a protuvladina ideologija je posebno zastrašujuća. Čak i prolaznost ove sociološke krize ostavit će mnoge dublje, dugotrajne ožiljke. Ideologija rasta BND stvara više problema nego što ih rješava jer kapitalizam distorgira demokraciju: demokracija je otvoren sustav, dok je kapitalizam zatvoren. Korporacije utječu na kapitalizam (str. 219) tako da utječu na legislativu, utječu na ponašanje (okolišnih) regulatornih agencija uspostavljenih da kontroliraju upravo te korporacije, utječu na političke izbore svojim novcem i masovnim medijskim kampanjama. Utjecaj na odlučivanje imaju i lokalne vlasti prijetnjama o odustajanju od lokalnih investicija, koje nose proizvodne pogone, opremu i zaposlenje.

Politika (*policy*) okoliša ne može uspjeti s usko definiranom zastupljenošću okolišnih grupa. Recipročni okolišni sporazumi moraju voditi računa o drugim ekonomskim i socijalnim uvjetima, ako se usmjeravaju na uspjeh (str. 228). Speth spominje čestu uzrečicu: "Ne možemo pomagati drugima u inozemstvu jer se moramo pobrinuti **prvo** za Ameriku." Na kraju, korporacije se ne brinu ni za Ameriku ni za druge, već isključivo za vlastite interese. Nisam siguran da je situacija s Europskom unijom bitno različita, a da se o ruskim investicijama u transport nafte i plina i ne govori.

Sve ovo isčitavam i komentiram, jer je Hrvatska, u svom primitivnom kapitalizmu izložena preuzimanju ne samo od američkih korporacija već i od drugih multinacionalnih korporacija, banaka, Plive, naftne i petrokemijske industrije, investicija poput Rockwola i rasprodaje prostora duž jadranske obale. Svijest u Hrvatskoj je na (Reichovom) II. stupnju. Činjenica da smo kao dio Europe i svijeta sudionici istih negativnih trendova, koje Speth opisuje, nije prodrla do naših donositelja odluka. Naša okolišna legislativa dokazom je tog (katastrofalnog) stanja duha.

Sudeći po svemu napisanom, Spethov most na kraju svijeta ne vodi nikamo. Pa čak ni njegovo vješto uplitanje (kulture) poezije i stihova u tekst knjige.

Velimir Pravdić